

નંદન મણિયાર

૨૧જૂહી નગરીમાં નંદન મણિયાર નામનો એક ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ રહેતો હતો. એક વખત ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ શહેર બહાર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા હતા. ધર્મશ્રવણ અને વંદન કરવા નિમિત્તે ત્યાંના શ્રેણિક રાજા તથા ખીજા શ્રદ્ધાળુ લોકો ત્યાં આવ્યા. તે વખતમાં એક દુર્દુરંક નામનો દેવ સભામાં આવ્યો. તેણે વિવિધ પ્રકારે દેવકુમાર અને દેવકુમારીઓને પોતાની શક્તિથી પ્રગટ કરી, નૃત્ય-ગાયન કરી, પોતાની દેવશક્તિ સર્વ સભાને બતાવી. આ શક્તિ બતાવવાનો હેતુ કાંઈ પોતાની શક્તિ કે ઋદ્ધિનું અભિમાન ન હતું પણ ધર્મના ફળમાં સંદેહ કરનારા જીવોને દૂઠ કરવા નિમિત્તે અને જીવો પોતાના આત્મબળથી અનંત શક્તિઓ મેળવી શકે છે તે જણાવી ધર્મકાર્યમાં ઉત્સાહિત કરવા નિમિત્તે તથા જે મહાપુરુષના બોધથી પોતે આ શક્તિને પામ્યો હતો તેની કાંઈ પણ ભક્તિ કરવી-આ નિમિત્તે તેનો પ્રયાસ હતો.

દુર્દુરંક દેવ આ પ્રમાણે ભગવાન શ્રી મહાવીર-દેવની ભક્તિ, સ્તુતિ, વંદન, નમન કરીને તથા ભગવાનના શરીરે ઉત્તમ સુગંધી દ્રવ્યો-અંદન આદિનું વિલેપન કરીને, તે દ્રવ્યો સભાને પોતાની શક્તિથી વિષ્ટા ને પરુ જેવા દેખાડી સ્વસ્થાનકે ગયો. ત્યારે જાણવા છતાં પણ સભાના લોકોને ધર્મમાં સ્થિર કરવા નિમિત્તે શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને પૂછ્યું કે-‘હે પ્રભુ! આ દેવે આટલી બધી ઋદ્ધિ અને શક્તિ કયા શુભ કર્તવ્યથી

મેળવી ? વાત ખરી છે કે-શુભ કર્તવ્યથી નાના પ્રકારની ઋદ્ધિસિદ્ધિ મળે છે. જીવોનું મૂળ લક્ષ્ય તો આત્મવિશુદ્ધિ ઉપર જ હોય છે, પરંતુ જેમ અનાજ નિમિત્તે અનાજ વાવવા છતાં ઘાસ, કડબ વિગેરે સ્વાભાવિક અનિચ્છાએ પણ થાય છે, તેમ આત્મવિશુદ્ધિ કરવાના પ્રયત્નમાં પુન્યકર્મ સ્વાભાવિક થાય છે અને તેને લઈને બધી અનુકૂળ સામગ્રીઓ મળી આવે છે; છતાં મૂળ ઉદ્દેશ તો વિશુદ્ધતાનો હોવો જોઈએ. ’

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે જવાબ આપ્યો કે-‘ હે ગૌતમ ! આ દેવનો જીવ રાજગૃહી નગરીમાં નંદન મણિયાર નામે એક ધનાઢય ગૃહસ્થ હતો. એક દિવસ હું અહીં આવ્યો હતો ત્યારે મારો ઉપદેશ સાંભળી તે સમ્યગ્દષ્ટિ પામ્યો હતો. વળી તેણે ગૃહસ્થને લાયક વ્રત-નિયમો મારી પાસે ગ્રહણ કર્યાં હતાં. કેટલાક વખત સુધી તેણે આ ગૃહસ્થધર્મ સારી રીતિએ પાળ્યો, પણ પાછળથી કુદષ્ટિ-ઉન્માર્ગગમન કરનાર પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિવાળા મનુષ્યોનો સંસર્ગ તેને વધારે થવા લાગ્યો અને તેને તેની સમ્યગ્દષ્ટિને પોષણ આપનાર, વૃદ્ધિ પમાડનાર તથા શુદ્ધ માર્ગમાં ટકાવી રાખનાર સાધુઓની-આત્મનિષ્ઠ ગુરુઓની સોબત બીલકુલ રહી નહિ. સાધુપુરુષોની સોબતના અભાવે તેનામાં મિથ્યાબુદ્ધિનો વધારો થતો રહ્યો અને સદ્બુદ્ધિ-સમ્યગ્દષ્ટિ ધીમે ધીમે મંદ મંદ ભાવને પામવા લાગી. કાંઈક મિશ્ર-પરિણામે તે કાળક્ષેપ કરવા લાગ્યો.

એક વખત ઉનાળાના દિવસોમાં તે ત્રણ ઉપવાસપૂર્વક પૌષધ લઈને ધર્મક્રિયા કરતો હતો. ઉપ-સમીપે-વસન-

વાસ=આત્માની સમીપે રહેવું તે ઉપવાસ. ઉપવાસનો ખરો આંતરંગભિંત અર્થ આત્માની સમીપે રહેવું તે થાય છે અને પૌષ્ઠનો અર્થ આત્માને પૌષ્ણ તથા પુષ્ટિ આપનાર આત્માની વિશુદ્ધિ કરનાર થાય છે.

અનાજનો તથા પાણીનો ત્યાગ કરી ભૂખ્યા રહેવું તેટલો સાંકડો ઉપવાસનો અર્થ નથી. તે અર્થ તો ઉપવાસનું બાહ્ય રૂપ છે. વ્યવહારિક અર્થ એવો થાય છે ખરો, પણ તેનાં આંતરજીવન સિવાય આ વ્યવહારિક અર્થ ઉપયોગી થતો નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવમાં તે ઉપવાસનું આંતરજીવન હોય છે. આ આંતરજીવનના અભાવે, બાહ્ય સ્વરૂપવાળો ઉપવાસનો અર્થ ચોખ્ખા કાઠી લીધા પછી બાકી રહેલા ફેતરા જેવો છે. આત્માની સમીપે રહેવું તે ચોખ્ખા જેવું છે, ત્યારે ખાવું નહીં તે ઉપવાસનો અર્થ ઉપરના ફેતરા જેવો છે. આ ફેતરાં ઉપયોગી છે, ચોખ્ખાનું રક્ષણ કરનાર છે, ઉપદ્રંભક છે, પણ ચોખ્ખા વિનાના એકલા ફેતરાં ઉપયોગી નથી, તેની કિંમત નથી. આત્માની સમીપે નિવાસ કરવારૂપ આંતરજીવન સિવાય આ એકલા ઉપવાસને લાંઘણ કહેવામાં આવે છે.

આ શરીર એક રાફડા જેવું છે, ત્યારે કામ, ક્રોધ, રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અભિમાન ઇત્યાદિ સર્પ સમાન છે. મારવો છે સર્પ અને તોડવો છે રાફડાને, તેથી શું ફાયદો થાય ? જેમ રાફડાને તોડના કરાય છે, તેમ અંદરનો સર્પ ઊંડો પેસતો જાય છે. ખરી રીતે કામ-ક્રોધાદિને હઠાવવાના છે. આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી તે હઠી શકે છે. તેને ભૂલી જઈ

એકલા શરીરને શોષી નાખવાથી ઉદ્ધતું સાધન નખળું પડી જાય છે. સાધનને નખળું પાડી નાંખવાથી કાંઈ અજ્ઞાન હઠી શકતું નથી.

આ નંદન મણિયાર અટ્ઠમ-ત્રણ ઉપવાસ કરી શરીરને નખળું પાડતો હતો, પણ તેના કામ-ક્રોધાદિ નખળા પડતા ન હતા; કારણ કે-તેનામાંથી સમ્યગ્દષ્ટિ આવી ગઈ હતી અને મિથ્યાદષ્ટિ આવી બેઠી હતી. સમ્યગ્દષ્ટિ તે આંતરજીવનનો ગર્ભ છે. તે ચોખા સમાન છે. તેના અભાવે આ ઉપવાસ કરવારૂપ ફોતરાં શું ઉપયોગી થાય ? આમ ઉપવાસથી નખળું પડેલું શરીર બીજે દિવસે લોજન કરવાથી પાછું હતું તેવી સ્થિતિમાં આવી જવાનું. એકાદ મહિના સુધીના ઉપવાસ કરાચેલા મનુષ્યનું શરીર એકાદ-બે માસ પછી પાછું પૂર્વની સ્થિતિમાં આવી જાય છે, ત્યારે તેના ક્રોધાદિ કષાયો તો ઉપવાસના દિવસોમાં પણ પ્રસંગે અધિક દીપી નીકળે છે. આથી આ ઉપવાસોથી-એકલા ઉપવાસોથી-આત્માની પાસે રહેવા સિવાયના ઉપવાસોથી વસ્તુતઃ ફાયદો મેળુમ પડતો નથી.

બાહ્ય ઉપવાસો આંતરપ્રવૃત્તિમાં આવતાં વિધ્નો-અક-ચણો દૂર કરવા માટે છે અને ખાવાપીવાનો વખત બચાવવા માટે છે. ખાવાને લીધે બહાર જંગલપાણી જવાનું થાય છે, આળસ આવે છે, ઊંઘ વધે છે અને વ્યવહારના કામમાં પ્રવૃત્તિ વધે છે. આ સર્વ અટકાવવાનો ઉદ્દેશ બાહ્ય ઉપવાસનો છે.

ઉપવાસને દિવસે આરંભ ઓછો કરાય છે. ઉપવાસના કારણે પ્રવૃત્તિ-વ્યવહારની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ ઓછી કરાય છે. વિષયની ઈચ્છાઓ ઉપર કાબુ મેળવાય છે અને આળસ, ઊંઘ, જંગલપાણી અને ખાવાપીવાનો ત્યાગ ઇત્યાદિ કારણોને લઈ

બચેલા વખતનો ધર્મધ્યાનમાં ઉપયોગ લેવામાં આવે છે.

આજે મારે ઉપવાસ છે-એ ભાવનાને લઈ બાણી બેઠાને હલકી પ્રવૃત્તિ કરતો જીવ અટકે છે, ઇત્યાદિ કારણે બાહ્ય ઉપવાસ ઉપયોગી છે. પરંતુ આ ઉપયોગીપણું જેની આંતરદૃષ્ટિ ખૂલેલી હોય તેને જ વસ્તુતઃ કામ લાગે છે, જેને આત્માની પાસે રહેવાની પૂર્ણ ઈચ્છા છે તેને ઉપયોગી છે, પણ તે સિવાયનાને તો આ મળેલો વખત પણ સૂત્રાર્થ, પોરસિ, ધ્યાન આદિથી મુક્ત વિકથા-અમાદાદિમાં નિષ્કળ જાય છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા જીવો આ ઉપવાસ કરી શકે છે. એકાદ દિવસને માટે પણ આવી પ્રવૃત્તિ કરવાથી ધીમે ધીમે તેના માર્ગમાં આગળ વધી શકાય છે.

આ બાહ્ય ઉપવાસનો નિષેધ કરવાનો અહીં જરા પણ ઉદ્દેશ નથી. ઉદ્દેશ માત્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિ તરફ દોરવાનો છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ સાથે આ બાહ્ય ઉપવાસ થયા વિના કેવળ અજ્ઞાનદશાથી દેહને ક્ષીણ કરી નખાય ત્યાં સુધી કરાતા ઉપવાસો એ યોગ્ય નથી તે કહેવાનો છે અને કેવળ આ ઉપવાસનો આગ્રહ કરી આંતરદૃષ્ટિને ભૂલી જવામાં આવે છે તેને બગૃત કરવાનો છે.

સમ્યક્, જ્ઞાન, સંવેગ વિગેરે ક્ષાયોપશમિક ગુણો જ્યાં અનુભવાય છે, ત્યાં આત્મશાન્તિ પણ અનુભવાય છે. એ પ્રમાણે સમ્યક્ તપશ્ચર્યા સેવનારને શાંતિનો અનુભવ થાય છે, માટે તપ એ પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ છે. નંદન મણિયાર ત્રણ ઉપવાસ કરીને બેઠો હતો, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી આ ઉપવાસનું રહસ્ય તેના બાણુવામાં ન હતું.

તેનામાં આત્મશાંતિ ન હતી, તેમજ પૌદ્ગલિક આશંસા તરફ ઢળેલો હોઈ મિથ્યાત્વ તરફ તેનું સ્થાન હતું અને તેથી તેનું બાહ્ય તપ પણ વખાણવા યોગ્ય ન હતું. ‘પૂર્વે’ સમજાયેલો બોધ મિથ્યાદૃષ્ટિઓના વિશેષ પરિચયથી તેનાથી ભૂલાઈ ગયો હતો. બોધસંજ્ઞાએ પોતે અમુક ધર્મ પાળનાર છે, એટલે ‘મારે આમ કરવું જાઈએ’—એ કારણે તેની એ પ્રવૃત્તિ હતી.

આત્મસ્વરૂપના માર્ગમાં ચાલનાર મહાન્ સદ્ગુરુઓના અભાવે જીવોનો ખરો રસ્તો હાથ લાગતો નથી અને હૃદયની જાંડી લાગણીવાળી પ્રવૃત્તિ વિના તે સત્ય તત્ત્વો આ હૃદયમાં પ્રગટ થતા નથી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ થયા સિવાયની ક્રિયા બંધનની હેતુભૂત થાય છે. વ્યક્ત કે અવ્યક્ત કેઈ પણ આશા કે ઇચ્છાથી તે ક્રિયા કરાય છે. વિપરીત પ્રસંગો આવી પડતાં—દુઃખદાથી પ્રસંગો આવી મળતાં સમભાવ રહી શકતો નથી અને આર્ત—રોદ્ર પરિણામ થઈ આવે છે. આ સ્થળે સમ્યગ્દૃષ્ટિ તેનો સઘળો અર્થ લે છે, વિચારદ્વારા વિષયને પણ સમરૂપે પરિણમાવે છે, દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી કાઢે છે અને પૂર્વકર્મનો ઉદય જાણી આકુળતારહિત ઉદયને વેઠે છે. નંદન મણિયારમાંથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ રીસાઈ ગયેલી હોવાથી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ ત્યાં હાજર હોવાથી વિકટતાના પ્રસંગે તેને પોતાનું આત્મભાન ભૂલાયું.

બનાવ એવો બન્યો કે—ઉનાળાનો વખત હોવાથી રાત્રિના વખતે તેને ખૂબ તૃષા લાગી. તેને લઈને વિવિધ

પ્રકારના વિચારો ઊઠવા લાગ્યા. આત્મભાન તો હતું ઓછું અને તેમાં તૃષાને લઈ આર્તધ્યાન વૃદ્ધિ પામ્યું. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે-‘ધન્ય છે તેઓને, કે જેઓ કુવા, વાવ, તળાવો બંધાવે છે. ધર્મોપદેશકોએ પણ આને ઉત્તમ ધર્મ ગણ્યો છે. જેઓ આને ધર્મ ગણતા નથી પણ તેમાં દોષ બતાવે છે તેઓનું કહેવું મિથ્યા છે. ઉનાળામાં તૃષાતુર થયેલા અનેક પ્રાણીઓ પાણી પીને શાંતિ પામે છે. હું એક સુંદર વાવ હવેથી બંધાવીશ. મને પણ પુન્યબંધ થશે વિગેરે.’

પોતાના માથે સંકટ કે વિપત્તિ આવી પડવા પહેલાં બીજાનાં દુઃખો દૂર કરવા માટે જેઓ કોઈ પણ જાતના બદલાની આશા રાખ્યા વગર પોતાની સ્થિતિ અને અધિકારના પ્રમાણમાં પરોપકારના કાર્યમાં પ્રયત્નશીલ થાય છે, તેઓ ઉત્તમ ગણાય છે; છતાં પોતાને તેવી સ્થિતિનો અનુભવ થયા પછી પણ જેઓ બીજાનાં દુઃખોને કે હાજતોને જાણતાં થાય છે અને તેઓને મદદ આપવા પ્રયત્ન કરે છે, તે પણ ઠીક ગણાય છે.

નંદન મણિયારની અત્યારની પાણી વિનાની દુઃખી સ્થિતિએ, પોતાની માફક ગ્રીષ્મઋતુમાં અનેક જીવો પાણી વિના પ્રાણત્યાગ કરે છે, દુઃખી થાય છે, પીડાય છે, માટે તેને મારે મદદ કરવી જોઈએ, એ સ્થિતિનું ભાન કરાવી આપ્યું. તેની અત્યારની સ્થિતિને માટે તે વિચારો યોગ્ય હતા, પણ પોતે ઉપવાસ કરી, પૌષ્ઠ ગ્રહણ કરી, આત્માની નજીકમાં રહેવાનો તથા આત્મશુદ્ધિને પોષણ મળે તેવી આવરણ વિનાની સ્થિતિમાં આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરવા નિમિત્તે બેઠો હતો.

નિર્ણય કર્યો હતો-પ્રત્યાજ્ઞ્યાન ગ્રહણ કર્યું હતું અથવા તેવા સામર્થ્ય વિના પણ તેવા સામર્થ્યને સૂચવતો હોય તેવા દેખાવવાળો જે પ્રયત્ન કરતો હતો, તેને લાયકના-તે વાતને મહદ કરનાર અત્યારના તેના વિચારો ન હતા. એટલે કે-તૃષ્ણાના અંગે આર્ત્તધ્યાનના પરિણામ તેમજ વાવ વિગેરે બાંધવાના વિચારો આ સ્થિતિમાં તેને યોગ્ય ન હતા.

વિશેષમાં આ વિચારોમાં તેને બદલાની પણ આશા હતી. ‘હું વાવ બંધાવી અન્યને પાણી આપું’ તેના બદલામાં પુન્ય બંધાય. તે પુન્યના કારણથી હું આગળ ઉપર સુખી થાઉં.’ કાર્ય કરી બદલો માગવા જેવું આ કામ હતું. આ વ્યાપાર લેવડદેવડના જેવો હતો. આમાં દુનિયાના સુખની આશા હતી, પુન્યની ઇચ્છા હતી અને વાવ બંધાવવાનું અભિમાન હતું. આ આશયને લઈને તે કાર્ય આવરણ તોડનાર ન હતું પણ પુન્યનું પણ આવરણ લાવનાર હતું.

વાવ, કુવા, તળાવો બનાવવાથી જેમ અનેક જીવો પાણી પીને શાંત થાય છે-સુખી થાય છે, તેમ માછલાં અને નાના અનેક જંતુઓનો નાશ પણ થાય છે. બગલાં આદિ પ્રાણીઓ તથા પારધિ, માછીમાર આદિ મનુષ્યો તરફથી તેમાં રહેલા જીવોને ઉપદ્રવ પણ થાય છે. એટલે જેમ તે કામ અનેક જીવોને સુખી કરનાર છે, તેમ દુઃખી કરનાર પણ છે. જો પુન્યનું અભિમાન છે, પુન્ય લેવાની ઇચ્છા છે, તે પાપ પણ આવવાનું જ. આ કારણને લઈને તે ક્રિયા તદ્દન નિર્દોષ નથી, છતાં તે તે ભૂમિકામાં રહેલા જીવોને કરવા લાયકનું તે કાર્ય છે.

જ્ઞાની મહાત્માઓનું કહેવું એમ છે કે-તમે પરોપકારના કાર્ય ભલે કરો, પણ તેમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરો, તેના બદલા તરીકે ક્ષણની આશા રાખ્યા વિના નિષ્કામવૃત્તિએ કરો અને લોકો તમોને ‘સારા કહેશે’ એવી ઇચ્છા વિના કરો. મતલબ કે-કેઈ પણ જાતના માન, મહત્ત્વ કે બદલાની આશા વિના જો કાર્ય કરો, તો તે કાર્યોમાંથી તમને બંધન કરનારા બીજ નાશ પામશે, તમે તમારી ફરજ બજાવી ગણાશે; પણ જો કેઈ આશા કે ઇચ્છા રાખીને અભિમાનથી કે અજ્ઞાનદશાથી દોરવાઈને કાર્યની શરૂઆત કરશો, તો તમે જરૂર બંધાવાના જ. પછી શુભ કામ હશે તો પુન્યથી બંધાવાના, અશુભ કામ હશે તો પાપથી બંધાવાના અને શુભાશુભ હશે તો પુન્ય-પાપ બંનેથી બંધાવાના; એ વાતમાં તમારે જરા પણ સંશય ન રાખવો.

નંદન મણિયારે પ્રાતઃકાળે ઉપવાસનું પારણું કર્યું. ત્યાર પછી પોતાના સંકલ્પાનુસાર તે નગરીના શ્રેણિક મહારાજ આગળ જઈ ભેટણું મૂકી એક મોટી વાવ બંધાવવા માટે જમીનની માગણી કરી. રાજાએ તેની ઇચ્છાનુસાર વૈભારગિરિ પહાડનાં નીચાણના પ્રદેશમાં જમીન આપી. નંદન મણિયારે તે સ્થળે એક મહાન સુંદર વાવ બંધાવી. તેની ચારે બાજુ અનેક વૃક્ષોવાળા ચાર બગીચા બનાવ્યા, એક અન્નક્ષેત્ર ખોદ્યું, તેમજ એક ધર્મશાળા અને દેવકુળ બંધાવ્યાં.

આ વાવમાંથી અનેક મનુષ્યો પાણી ભરતા, ત્યાં સ્નાન કરતા અને વસ્ત્રો ધોતા. ત્યાં વટેમાર્ગીઓ વિશ્રાંતિ લેતા અને ગરીબ લોકોને આદિ આશ્રય પણ લેતા.

નંદન મણિયાર અવારનવાર ત્યાં આવતો અને લોકોના મુખથી આ વાવ આદિ બંધાવનારની પ્રશંસા સાંભળી ખૂશી થતો હતો. સમ્યગ્દષ્ટિ થયા સિવાય ખર્ચ નિઃસ્પૃહપણું આવતું નથી, કરેલ કાર્યનો બદલો મેળવવાની ઈચ્છા શાંત થતી નથી અને નિંદા, સ્તુતિ, ખેદ કે હર્ષ થયા સિવાય રહેતો નથી. લોકોના મુખથી કરાતી પોતાની પ્રશંસાથી તે ખૂશી થતો. કોઈ ભિક્ષુકોને પોતાની ઈચ્છાનુસાર ત્યાંથી દાન મળતું ન હતું તેથી તેઓ નિંદા કરતા હતા, જે સાંભળી તે ખેદ પણ પામતો હતો.

અહીં આવનાર આત્મદષ્ટિ વિનાના અનેક મનુષ્યોનો તેને સંગ થતો હતો. મહાત્મા-આત્મજ્ઞાની પુરુષ તો કોઈક ભાગ્યે જ આવતા હતા અને આવતા હતા તો પણ તેમને ઓળખવાની કે તેમની સેવા કરવાની અથવા તેમની પાસેથી ધર્મશ્રવણ કરવાની, વાવ, બગીચા આદિના વ્યવસાયમાં શુચવાચેલો હોવાથી તેને ઈચ્છા પણ થતી ન હતી, વખત પણ મળતો ન હતો. ઘણા લાંબા વખતના આ કુસંગનું પરિણામ એ આવ્યું કે-તેની સમ્યગ્દષ્ટિ સર્વથા નાશ પામી અને મિથ્યાદષ્ટિ, આત્મપ્રશંસા, વિષયોમાં આસક્તિ, કર્તવ્યનું મિથ્યાભિમાન અને ઇષ્ટાનિષ્ટથી હર્ષ-ખેદ ઇત્યાદિ વૃદ્ધિ પામ્યાં. આવી સ્થિતિમાં પૂર્વકર્મના પ્રબળ ઉદયથી તેના શરીરમાં વિવિધ પ્રકારના મોટા સોળ રોગો ઉત્પન્ન થયા. આ બાહ્ય રોગ અને મિથ્યાત્વરૂપ આંતર્રોગ એમ ઉભય રોગથી તેના આર્ત્તધ્યાનમાં વધારો થયો.

આ બનાવેલી સુંદર વાવ ઉપર તેને વિશેષ આસક્તિ

હતી. અહા ! આ સુંદર વાવ, આ બગીચાઓ, આ દેવકુળ અને ધર્મશાળા, આ સુંદર હવેલી, આ ધન, માલ, મિલકત બધું મૂકીને શું મારે જવું પડશે ? હે વૈદ્યો ! આ રોગનો પ્રતિકાર કરી મને બચાવો. તમે માગો તેટલું ધન આપું, પણ કોણ બચાવે ? તૂટીની ઊટી ક્યાં છે ? મિથ્યાદષ્ટિને લઈને જ આ અસત્ મિથ્યા પદાર્થો પર આસક્તિ થાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ વિચારદ્વારા જાગૃત હોય છે. આત્મા સિવાય સર્વ વસ્તુઓ તેણે અન્ય-મિથ્યા-ત્યાગ કરવા યોગ્ય માનેલી હોય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ થતાં જ સર્વ વસ્તુઓ ઉપરથી તેણે મોહ-મમત્વ કાઢી નાખ્યો હોય છે. વિષ્ણુનો ત્યાગ કરવો તે જેટલો સહેલો અને ઈષ્ટ છે, તેટલો જ આ દુનિયાના સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ સમ્યગ્દષ્ટિને સહેલો હોય છે. અહો-નિશ આત્મા એ જ તેનું લક્ષ્યબિન્દુ હોય છે. મોહ, મમત્વ, અજ્ઞાન, અભિમાન, રાગ, દ્વેષ ઇત્યાદિ શત્રુઓનો તેણે પહેલેથી જ પરાજય કરેલો હોય છે, જેથી આ છેવટની સ્થિતિમાં તેને કોઈ નડતું નથી. તે સર્વ જીવોને આત્મસ્વરૂપ માને છે, એટલે મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરનાર નિમિત્તો પોતાના આત્મબળ આગળ એક પણ ટકી શકતા નથી. વળી જેને નિરંતર સાધુપુરુષોનો સંગ હોય છે, તેની આત્મજાગૃતિ નિરંતર વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. આ નંદન મણિયારને તેવી ઉત્તમ સંગતિ ન હતી કે-આ છેવટની સ્થિતિમાં પણ કોઈ તેને જાગૃતિ આપે. વાત ખરી છે કે-જે મનુષ્ય પહેલાંથી જાગૃત થયો નથી, તે આવી છેવટની પ્રયાણ વખતની વળવળતી સ્થિતિમાં જાગૃત થઈ શકતો નથી.

નંદન મણિયાર આ દેહને ત્યાગ કરી, તે વાવ ઉપરની આસક્તિને લીધે આર્તધ્યાને મરણ પામી તે વાવમાં દેડકાપણે ઉત્પન્ન થયો.

મરણ વખતની જેવી બુદ્ધિ હોય-જેવી લાગણી હોય, તે પ્રમાણે ગતિ થાય છે. આ છેવટની મતિ પણ જીવંતીના કર્તવ્ય અને લાગણીઓ ઉપર આધાર રાખે છે. પુદ્ગલ ઉપરના મોહ-મમત્વને લઈ તેમાં મમતા રહી જતાં, તે તે સ્થાને ઉત્પન્ન થવું પડે છે. નિધાન ઉપરના મમત્વને લઈ કેટલીક વાર તે નિધાનના રક્ષક તરીકે સાપ કે ઊંદર આદિપણે આ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞાનીપુરુષો આ છેવટની સ્થિતિ માટે ઘણી લલામણુ કરે છે. તેવા પ્રસંગે મોહ ઉત્પન્ન કરનારા નિમિત્તોને દૂર રાખવા અને મોહ-મમત્વને ઓછો કરાવનાર આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓને પાસે રાખવા. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતે જાગૃત હોય એટલે તેને બીજા મહાત્માઓની મદદની જરૂર નથી પડતી, છતાં કાંઈક મંદ જાગૃતિ હોય તો અવશ્ય આત્મજ્ઞાની પુરુષોને છેવટની સ્થિતિમાં પાસે રાખવા. સ્વાભાવિક પણ તેવા પુરુષો પાસે હોય તો અલૌકિક જાગૃતિ રહ્યા કરે છે. આત્મજ્ઞાની પુરુષો પણ માયા કે પુદ્ગલોનો, મોહ કે મમત્વનો જરા પણ ભરોસો રાખી તેને વિશ્વાસે રહેતા નથી. આ દેખાવો સહજ વારમાં આત્મજ્ઞાન બૂલાવી દે છે, તો પછી જીવંતીનો મોટો ભાગ તે દશ્ય વસ્તુના ઉપસોગમાં ગયો હોય છે તેવા પ્રમાદી જીવો કોઈ પણ ઉત્તમ આલંબન વગર છેવટની સ્થિતિમાં જાગૃત રહે તે બનવું અશક્ય છે.

નંદન મણિયાર વાવમાં ગર્ભ જ દેડકાપણે ઉત્પન્ન થયા પછી પોતાના નિત્યના પરિચયવાળી અને વિશેષ આસક્તિવાળી વસ્તુરૂપ વાવને જોતાં, તર્કવિતર્ક-ઉહાપોહ કરતાં-વિચારણા કરતાં, આવું મેં કોઈ વખતે જોયું છે, તે સંબંધી ધારણા કરતાં, તેને પાછલા જન્મનું જ્ઞાન થવારૂપ ‘જાતિ-સ્મરણ’ જ્ઞાન થયું.

ઘણા પરિચયવાળી અને થોડા વખતના આંતરાવાળી વસ્તુની સ્મૃતિ જલ્દી થવા સંભવ છે. જેમ કોઈ ભૂલાયેલી વસ્તુ આપણને સાંભરી આવે છે, તેમ આ નંદન મણિયારના જીવ દર્દુર-દેડકાને પોતાની વાવ દેખી પાછલી સર્વ વાત યાદ આવી. પોતાની આ ગતિ થવાથી તેને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો, તેનું મૂળ કારણ શોધતાં વાવ આદિ જડ પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ સમજાઈ તથા આસક્તિનું કારણ શોધતાં અસત્તદ્દષ્ટિવાળા જીવોનો પરિચય અને સદ્દષ્ટિવાળા જીવોના સંબંધનો અભાવ સમજાયો-ભૂલ સમજાણી. પોતાના પૂર્વ-ધર્માચાર્યો યાદ આવ્યા. તેઓના સદ્વચનોથી વિમુખ થવાનું કૃણ મળ્યું. હવે પાશ્ચાત્તાપ કરવો નકામો છે. પોતાની ભૂલ સમજાણી, તે પણ ઓછા આનંદની વાત નથી. ઘણા મનુષ્યોને પોતાની ભૂલ સમજાતી નથી અને કદાચ સમજે તો સુધારતા નથી. હવે તો જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણીને પોતાનો માર્ગ શરૂ કરવો તે તેને યોગ્ય લાગ્યો. તેણે પૂર્વે સાંભળેલ અને તે પ્રમાણે વર્તન કરેલ વ્રત-નિયમો મનથી ગ્રહણ કર્યા, પોતાના સદ્ગુરુ તરીકે વીર પરમાત્માને હૃદયમાં ધારણ કર્યા, કોઈ પણ સજીવ દેહનો આહાર ન કરવાનો

નિયમ લીધો, નિર્દોષ મેલ આદિ ખાઈ આજીવિકા કરવી અને શ્રી વીર પ્રભુનું અહોનિશ સ્મરણ કરી આ જીવન પૂર્ણ કરવું-એવો નિશ્ચય કર્યો.

ખરી વાત છે કે-થોડા વખતના પછુ આત્મજ્ઞાની મહાત્મા પુરુષોના સંગનો બદલો મંથ્યા વગર રહેતો નથી. કર્યું ક્યાંઈ જતું નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ તો સમ્યગ્દષ્ટિ, થોડો પછુ પ્રકાશ, થોડું પછુ આવરણનું ઓછું થવું, તે આ જીવને વિષમ પ્રસંગોમાં પછુ જાગૃત કર્યા વગર રહેતું નથી; તો જેને અહોનિશ સત્પુરુષોનો સંગ અને સમ્યગ્દષ્ટિવાળી જાગૃતિ હોય છે, તેઓના આનંદનું, સુખનું અને સ્વરૂપસ્થિતિના ભાન વિષેનું પૂછવું જ શું? તે તો અહોનિશ આનંદમાં જ રાચતા હોય છે.

શ્રી મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-“ જૌતમ ! હમણાં હું અહીં આવીને રહેલો છું, તે વાતની ખબર તે વાવમાં પાણી ભરવા અને સ્નાન કરવા ગયેલા લોકોની વાતો ઉપરથી તેણે સાંભળી, જેથી તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ‘મારો ધર્મ-ગુરુ ! મારો તારક નાથ ! અહીં આવેલ છે, જરૂર હું ત્યાં જઈ, તેના દર્શન કરું અને મારું જીવન સુધારું.’ આ લાગણીથી તે વાવમાંથી બહાર નીકળ્યો. રસ્તામાં મને વંદન નિમિત્તે આવતા શ્રેણિક રાજના ઘોડાના પગ નીચે દબાઈને તે ઢેડકો મરણ પામ્યો. તેની ઈચ્છા-તેની આશા-તેના મનો-રથો મનમાં રહી ગયા. તેણે પોતાના મનનો એક તાર મારા દેહ ઉપર નહીં પણ મારા આત્મા ઉપર બાંધ્યો હતો, તે જ તેનું લક્ષ્યબિન્દુ સાધ્ય હતું અને તે મારા ધ્યાનમાં

એકરસ થઈ ગયો હતો. ‘કૃપાળુ પ્રભુ પાસે જઈ’ અને મારા ધર્મગુરુનાં દર્શન કરી પાવન થઉં.’-આ લાગણીમાં મરણ પામી તે દુર્હર (દેડકો) સૌધમં દેવલોકમાં મહર્ધિક વૈમાનિક દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પન્ન થયા પછી તરત જ તેણે વિચાર કર્યો કે-હું અહીં કયા સુકૃતથી ઉત્પન્ન થયો છું ? કયા સારા કર્તાવ્યથી આ દેવની ઋદ્ધિ મને મળી છે ? અવધિજ્ઞાનથી તપાસતાં તેને પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત સમજાયો. સર્વ કામ પડતાં મૂકી દર્શનની તીવ્ર લાગણીથી તે અહીં આવ્યો અને વિવિધ પ્રકારના નાટક-દેખાવ દેખાડવારૂપ લક્ષિત કરી, વંદન-નમન કરી, તે દેવ પોતાના સ્થાનકે ગયો.

“ગૌતમ ! આ દુર્હરાંક દેવના જીવન ઉપરથી આ સભાના લોકોને ઘણું સમજવાનું અને જાણવાનું મળે તેમ છે. કુસંગતિનું પરિણામ અને સુસંગતિના ફળો પ્રત્યક્ષ રીતે આ દેવે અનુભવ્યાં છે. આ જીવોને પોતાની અનેક જાંઘગીઓમાં આવા અનેક અનુભવો થયા હોય છે કે થાય છે, તથાપિ જેઓ પોતાની ભૂલો સમજીને તેમાં સુધારો કરે છે, નિરંતર સત્સંગતિમાં રહે છે અને આત્મદૃષ્ટિ જાગૃત કરી તેનો છેવટ સુધીનો અનુભવ મેળેવે છે, તેઓ આ વિષમ સંસાર-સાગર તરીકે જાય છે અને જન્મ-મરણનો પ્રવાહ બંધ કરી આત્મશાન્તિમાં સ્થિર થાય છે.”

